

vinaverov odnos prema socijalnoj literaturi

milivoj nenin

Ako imamo u vidu podatak da su predstavnici socijalne literature žestoko napadali tzv. posleratni modernizam, a da je najdosledniji branilac tog modernizma bio baš Stanislav Vinaver, onda skoro da možemo reći da se Vinaver — u vremenu kada se težište interesovanja premeštao na pitanje o socijalnoj funkciji književnosti — gotovo i nije interesovao za socijalnu literaturu. Dovoljno je pogledati Vinaverovu *Najnoviju Pantologiju srpske i jugoslovenske pelengirike* (Drugo, dopunjeno i zasladelo izdanje iz 1938. godine) kao osoben oblik kritike; pa videti i njegovo prečekivanje pisaca socijalne literature. Jednostavno, Vinaver ih ne posmatra kao književnu činjenicu; kao da i ne postoje.

Iako se slažemo sa Stankom Lasićem da socijalna literatura »dopune teoretske svijesti o sebi nije došla«, nije teško uočiti, što ističe i Lasić, da postoji nešto što je »zajednička podloga« u većini načelnih stavova teoretičara te literature.¹ Pre svega, književnost bi trebala da zabeleži nešto što je stvarnost današnjice: da bude dokument jednog vremena. Ali ta stvarnost se mora zabeležiti kroz kretanje mase, kolektiva, klase: pojedinačac sa svojim strahom, nadom, sa svojim psihološkim nijansama nema šta da traži u književnosti. Književnost je i izraz klase ali i njen oružje; otuda on mora da zabeleži uspon nove klase i tako ostvari svoju praktičnu vrednost. Uz propisanu dozu optimizma i vere u ljude. Ali da bi se ideološki ispravno zabeležio taj uspon moraju se poznavati društvene zakonitosti. I to poznavanje društvenih zakonitosti, uz razum, tvori umetničko delo. Talenat je iz tog ugla najpre osećanje socijalne uloge. Umetnička vrednost dela, prirodno, može i da sačeka pred »otkrivanjem ekonomskih i socijalnih uslova«. Kao jedini ispravan put u književnosti, koja je imala što objektivnije zabeležiti društveni život, nametnuo se realistički metod. A sami teoretičari socijalne literature su u svom »verskom zanosu« kontrolisali tu objektivnost uhvaćenog društvenog života.

Ovo je, naravno, pojednostavljeni vidjenje socijalne literature, mada je lako vidljivo ono što kaže Lasić, da tada smisao književnosti nije u njoj samoj, već u borbi kojoj ima da služi. Dovoljno je prelistati Vinaverov *Manifest ekspresionističke škole* iz 1920. godine,² pa videti razilaženje u svim mogućim tačkama. Počevši od realnosti koja po Vinaveru nije u stvarima, već u dejstvu stvari na nas, pa do njegove tvrdnje da su ralni i irealni podjednako realni... I da ne govorimo sada na ovom mestu o Vinaverovoj pobuni protiv zdravog razuma i svega ostalog što sputava pesnikovu maštu. Ili o tome da je umetnik stvaralač kao i priroda, a ne puki podržavalac. (Posleratni modernizam se na jedan poseban način okreće romantizmu; i to je činjenica prvog reda u ovoj opoziciji spram realističkog metoda).

No, Vinaver ne poseža za svojim manifestom u vreme ekspanzije socijalne literature. Ne treba zaboraviti, naizgled sporedan detalj, da Vinaver protivnike ne bira jedino u samoodbrani; ali kada napada, tada traži one najjače. Otuda je za nas zanimljiva jedna posredna polemika sa piscima socijalne literature. Znamo da znači nadrealizma u sukobu sa socijalnom literaturom preko njegovog stavljanja u prvi plan subjektiviteta. A Vinaver u tekstu *Vitez podsvesnog* iz 1931. godine,³ u kome je prikazao *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* Koće Popovića i Marka Ristića, nadrealistima zamera upravo bezličnost. Kada ističe stav svoje generacije Vinaver kaže: »On je stalno ličan. Naša najveća sreća je u Geteovom idealu ličnosti i u Bergsonovom treperenju celokupne prošlosti. Ličnost, kod Gete, stalno se razvija, a ličnost kod Bergsona mora da obuhvati sve što je ikada prošlo kroz čas i mimo nas. Stav naraštaja g. Ristića ima u sebi nešto oštro i neumitno. Gotovo krvničko. I bezlično nešto. Pravda — u čije ime se bore — i jeste bezlična. U tome stavu naslučujem neumoljivi dah dolazeće velike bezličnosti.«

(Ali sa onima — mislim na socijalnu literaturu — koji donose taj neumoljivi dah bezličnosti, Vinaver ne želi da polemiše).

I u tekstu *Živa umetnost i materijalisti* iz 1932. godine,⁴ Vinaver se dotiče subjektivnosti: »Ali to, socijalno, još uvek je samo jedna od naših tema, a ne sve naše teme. Sve pak naše teme daju se obuhvatiti jednom jedinom rečju: čovek. Čovek je tema umetnosti, rečak je Gete. Društvo, mravinjak, košnica, zadruga, kolektiv — dodaje Vinaver — »interesuju umetnika samo kao produkt čovekov...« (Svoj *Predgovor* »Podravskim motivima« — kao odbranu individualnog — Vinaver je drugaćije pisao. Čak i da nije potegao pitanje subjektivnosti znamo šta je poezija za njega: najpre individualna pustolovina u potrazi za nepoznatim, za idealom, kako je to kritika već uočila. Najkraće, literatura kao prostor slobode, istraživanja...)

Još jednom Vinaver polemiše sa stavovima Marka Ristića. U tekstu *Moralna poezija i njeni veroučitelji* Vinaver se dotiče, po njemu, spornih stavova Marka Ristića i Milana Bogdanovića. Za nas je interesantno da dilemu Marka Ristića — kako ostvariti sintezu umetnosti i revolucije — Stanislav Vinaver i nije osećao kao dilemu.⁵ Naime, Vinaver je dozvoljavao umetniku da bude indiferentan prema revoluciji. Ristić

koji smešta pesnika u žiju društvenog života ne dozvoljava pesniku povlačenje u sebe: jer to znači da se ovaj povlači i iz sebe. Po Ristiću, jednostavno, nema više kule od slonovače u koju bi se pesnik zatvorio. Samoubistvo bi jedino bilo kula od slonovače. Po Vinaveru, pak, pesnik je izvršio samoubistvo kada se potčinio do kraja moralijučem uticaju modernne dogme. Vinaver ostavlja pesniku mogućnost da začuti. »Jer vernost nije samo u iskazivanju. Vernošć je da se ne kaže ono što ne odgovara našoj pesničkoj ličnosti«. Razdvajajući ličnost na stvaralačku i privatnu, Vinaver, na primer, dozvoljava Isidori Sekulić da postavlja intelektualne probleme u doba balkanskog rata mesto da bude bolničarka. »Uostalom jedno ne smeta drugom, — ali primitivizam Skerlićev to ne može da postigne« kaže Vinaver, imajući u vidu Skerlićevu kritiku Isidorinih pripovedaka). Dakle, Marko Ristić koji nije dopuštao pesniku da bude indiferentan prema revoluciji imao je unekoliko zajedničku temu sa piscima socijalne literature i pored toga što u većem delu svoga stvaralaštva nije govorio njihovim jezikom; na drugoj strani Vinaver, drugačije postavljajući problem, sa piscima socijalne literature nije imao o čemu da razgovara. U istom tom tekstu obraćajući se Bogdanoviću, Vinaver ironično primećuje da »realnost ima puno svojih slojeva i velova« i traži: »Dajte i nama malo od te mnogopoštovane realnosti«.

No, da ne dužimo. Kada se dotiče socijalne literature, Vinaver vidi jednu sasvim drugu stvar. U tekstu *U odbranu naše književnosti* Vinaver naciđe, a u tekstu *Opet u odbranu književnosti* dovršava ključnu zamerku socijalnoj literaturi. Vinaver, naime, ne pristaje na to da književnost sav svoj predeni put u traženju ozraza odbaci, da bi tako pojednostavljena, bila moćnije oružje u rukama klase... Grubo rečeno, Vinaver socijalnu literaturu dozivljava kao opasnost po literaturu uopšte.

Vinaver socijalnu literaturu posmatra kao drugi ruski talas koji je opet »poneo na svome jarosnom grebenu mržnju na napore duhovnog izraza, pod sumnjom da je bio u službi onih, koji su ih duhovno potčinjavali radni narod«. I ponovo dolazi do odbacivanja umetnosti — kao i u doba Svetozara Markovića⁷ — ostaje nam samo da propagiramo ono »njajlakše razumljivo i najprije dosetljivo«, a to je »opis socijalnih zgoda i nezgoda, borbu, poraz i pobedu ljudi, koji se bore za poboljšanje životnih nadnica i materijalnih uslova zaposlenja«. Treba se dotači i naslova ovog teksta. Iako je naslov *Opet u odbranu književnosti* citamo ga kao *Opet u odbranu naše književnosti*.⁴ Zašto insistiramo na ovom naše? Zato, jer Vinaver takav radikalni odlazak u socijalno dopušta u bogatijim kulturama: za njih je to osvećenje, ali za nas je to smrt. Napadajući u pomenutom tekstu vodeće kritičare »novoga kulturnog opskurantizma« Milana Bogdanovića i Velibora Gligorića, koji su veselo i rado odbacili »buržoaske« i »nesocijalne« vrednosti, Vinaver im najpre zamerava fanatizam uverenja koji maskira njihovu pravu književnu ličnost. (Na ovom mestu je nužno reći nešto o Vinaverovom razlikovanju privatne i stvaralačke ličnosti. Pavle Zorić piše da je Vinaver to razlikovanje preuzeo od Bergsona: »Bergson je razlikovao socijalno, biografsko, anegdotsko ja umetnika od njegove dublike, stvaralačke ličnosti, od spontanog, svakodnevnim okolnostima neugrožavanog ja koje stvara umetnička dela«.⁹ U tekstu *Kome pripadaju veliki ljudi*¹⁰ Vinaver je potencirao to razlikovanje, ističući veličinu talenta kao presudnu, a ne političku nazadnost ili nastrandost. »Jer delo ne pripada privatnom piscu; »delo pripada pre svega dubljoj savesti odgovornoga stvaraoca«).

No, vratimo se tekstu *Opet u odbranu književnosti*. Vinaver se pita: »Šta bi bio g. Bogdanović kada pisac — čoveku čast i čest — da mu se nešto oduzme njegovog poslednje političko uverenja?« Ili; »Šta bi bio g. Gligorić bez svoga, nasumce uzetog uverenja (radi gordosti gnušanja i radi lenosti nečitanja); da sve to nije grublje »socijalno« — ne valja? Biste li tu našli i jednu dublju analizu, i jednu širu viziju, i jedan zamah sinteze, i jedan zastoj obasanja, ljubavi i treperenja«. Pisce socijalne literature Vinaver i ne uzima u vidokrug; pomije ih kao »bezbrojna mala piskarala...«

Kritiku Milana Bogdanovića i Velibora Gligorića Vinaver vidi kao odbacivanje celog kulturnog stremljenja: »Ne naprezati se i ipak biti bolji od onih koji se muče u stalnom naporu«. »Nova nauka — kako se kod nas proklamuje — oslobada nas svakog napora, svakog stvaralačkog patosa, svakog drhtanja i podrhtavanja pri nerazumevanju tekstova svakog grča u nerazumevanju umetničke kolebljivosti pri naslučivanju uže lepote.¹¹

I sada dovodeći u vidokrug, ne *Novele* Stevana Galogaže na primer, već Miroslava Krležu, pisca koga i on i socijalni pisci priznaju. Vinaver pokazuje koliko su »spoljašnja« uverenja nebitna. »Šta bi bio Krleža, da nešto promeni sadašnja uverenja?« pita se Vinaver i odgovara: »Njegovi pretenciozni i konfuzni »polemički spisi« ne bi postojali, a prestao bi da peva malokrvne i nategnute »socijalne« pesme. Ali bi blistao neokrnjeni sjaj njegovih dramatskih vratolomnih fantazija, ali bi njegove moćne novelističke vizije krstarile kao suri orlovi nad našom literaturom«. I posle zamišljanja Krleže sa suprotnim uverenjima, Vinaver tvrdi: »U velikome piscu ostaje delo pretežnije ne samo političko uverenje velikog piscu. Ne treba tražiti i njegovim slučajnim izjavama u površinskim intervjima, u svakidašnjoj anegdoti, nego u najgušćem gustiju njegovog literarnog tkiva, u srži njegove umetničke vizije, u samoj najtajnijoj protoplazmi njegovog organizovanog vitalnog poretka i raštenja«. Vinaver to piše 1935. godine. A tri godine kasnije, gotovo ujedno, u tekstu *Dozivanje literature*¹² Vinaver ukazuje na siromaštvo socijalne literature. »Medutim, takozvana »socijalna književnost«, naročito u našim glavama svodi čoveka na nekoliko kukavnih pravila i zakončića. Čak i infuzorije imaju zapleteniji i bogatiji život no što je život čoveka kako ga zamišlja i rasklapa ta gruba mehanistička i još grublje kovačka socijalna književnost«. Govoreći još da »književnost nijeobično preslikavanje života«, Vinaver o socijalnim teoretičarima kaže: »To su ljudi koji smrtno mrze književnost i hoće da je unize, da od nje stvore sluškinju očajnog duhovnog shematsizma, kome nema imena«.

U osvetljavanju Vinaverovog odnosa prema socijalnoj literaturi pred nama su bila dva puta. Prvi je podrazumevao ukazivanje na različite poetike i tim putem smo — ukazujući na »posrednu polemiku« oko

subjektivnosti — unekoliko i krenuli. Međutim, učinilo nam se da je preciznije pokazati Vinaverov odnos prema socijalnoj literaturi na onome na čemu je on htio da ga pokaže.¹³ Sa socijalnom literaturom Vinaver je polemisao sa visine: ne upuštajući se u raspravljanje o onome što su, po njemu, podrazumevaju. Uvhvativši nihov verski zanos¹⁴ i žrtvovanje današnjice (lepota se danas mora odbaciti da bi sutra pripadala svima) Vinaver najpre reaguje na to: oštro i načelno.¹⁵

Slavko Gordić¹⁶ je pisao o Vinaverovom odnosu prema socijalnoj literaturi — istina tu literaturu drugačije nazivajući — u okviru teksta *Vinaverova odbrana poezije*. Čini nam se da je to pravi kontekst. A i sam Vinaver u tekstu sa sličnim naslovom *Održana pesništva*, 1938. godine piše da je glavna stvar biti blizak stvarnosti svoje pesme i za poeziju traži jednu drugu oblast, i podvlači da »zakoni te oblasti jesu i zakoni njene realnosti«.

damir alter

- 1) Stanko Lasić: »Sukob na književnoj ljevici 1928-1952», *Liber*, Zagreb,
- 2) *Progres*, 2 i 22 IX, 17, 20 i 24 X 1920, I, 114, 116, 124, 126, 130.
- 3) *Politika*, 5. VII 1931, XXVIII, 8315.
- 4) *Vreme*, 11. II 1932, XII, 3632, str. 2.
- 5) *Vreme*, 7, 8 i 10. IV 1934, XIV, 4401.
- 6) Tu zapravo počinje razlaz između modernista i nadrealista a ne na nekom literarnom planu.
- 7) Lako je vidljiv Vinaverov stav netrpejljivosti i nepristajanja na polazišta Svetozara Markovića. Možda samo na ovom mestu treba napomenuti koliko je Svetozar Marković bio inspiriran sa teoretičare socijalne literature. I pored skromne bibliografske faktoografije o Svetozaru Markoviću — kako je to pokazao Slobodan Ž. Marković u tekstu »Socijalna književnost i Svetozar Marković« — »ideje, streljenja i delo »Svetozara Markovića su bili utkani u »književna shvatljana i delovanja« pisaca socijalne književnosti. Videti: »Svetozar Marković i srpska književnost«, uredili: Dimitrije Bučenov i Predrag Palavestra, *Nolit i Institut za književnost i umetnost*, Beograd, 1975. godine.
- 8) Pomenuti tekstovi su prvo bili objavljeni pod naslovima: »U održanu književnost!« i »U održanu naše književnost!« *Ideje*, 20. IV 1935, I, 23 i *Ideje*, 4. V 1935, I, 24), tek potom, u pre-djeljivanju, dobijaju drugačije naslove.
- 9) Pavle Zorić: »Stanislav Vinaver kao književni kritičar«, *Institut za književnost i umetnost*, Beograd, 1976.
- 10) *Vreme*, XII, 3683, 4. IV 1932, str. 2. Tekst je nastao povodom poznate polemike između Milana Bogdanovića i Miloša Crnjanskog u vezi sa »prodorom« strane knjige u izdanju *Nolita*.
- 11) Vinaver u varira teme koje je već čvrsto uobičio u tekstu »Živa umetnost i materijalizam«. A pomenuta »nova nauka« je istorijski materijalizam sa svojom materijalističkom dijalektičkom koja besprekorno funkcioniše. Tu besprekorno funkcionisanja Vinaver ironično podvlači: »Isto je tako i u Srednjem veku doktorima teologije bilo lako da svugde prokljuje jeres i raskol, — ako se samo sveta inkvizicija za to postara«.
- 12) *Nova smena*, 1938, I, broj 1, str. 3-5.
- 13) Preštampavajući 1938. godine u knjigu »Cardak ni na nebū ni na zemlji« (*Francusko-srpska knjižara A. M. Popović*, Beograd), tekst »Evolucija pesimizma« *Republika*, 9. XI 1920, IV, 213, o poeziji Vladislava Petkovića Disa, Vinaver je izostavio poslednju rečenicu koja glasi: »To je jedan revolucionaran pesimizam, tj. nezadovoljstvo vladajućim društvenim odnosima«. Verovatno se Vinaver, te 1938. godine klonio neželjenih konotacija.
- 14) U tekstu »Ikarov let« (XX vek, 1939, II, 4, str. 506-517) Vinaver beleži potresno svedočanstvo o tome što se događa kad umetnik sam napusti sebe i peva po nalogu partije. Reč je o Brehtu, Vinaveru koji razlikuje umetničku istinu od partijske, beleži kako u »partijskoj istini« kod Brehta nije bilo topline, kako se video shematisam i »zacerena dogma«. Po Vinaveru »protagon nikada nije tako bolan kao somobulist«. I dalje, imajući u vidu taj verski zanos, Vinaver veri istice: »nije opasnost da sektanti okruže umetnika, — on će ipak kroz svoja dela kazati ona što ima da kaže, nego je opasnost da umetnik sam postane sektant«.
- 15) I sada, ukoliko smo uspeli da pokažemo ostvarenost Vinaverovog odnosa prema socijalnoj literaturi, možemo da se vratimo na početak teksta i da kažemo da se u »Pantologiji« iz 1938. godine osećaju aluzije na socijalnu literaturu. Naime, u »Maturiskim pitanjima« odgovor na pitanje koje su četiri faze u srpskoj književnosti je nedvosmislen. Prvo je bio rat i u ratu doživljaj, potom dolazi literatura, pa feljton i na kraju nekulturna. Posle onoga što smo, nadamo se, pokazali ovoj četvrtoj fazi lako je prepoznati socijalnu književnost. U ovom tekstu, naravno, nismo tragali za Vinaverovim uopštavanjem i pojednostavljenjem situacije (na primer: idealizovano shvatnje odnosa društva prema književnosti u Sovjetskoj Rusiji), već najpre za njegovim dosledno sprovedenim stavom prema socijalnoj književnosti.
- 16) Slavko Gordić: »Slaganje vremena«, *Matica srpska*, Novi Sad, 1984.

dalje od vidjenog

jordan danilovski

GRANICA

*Nisam je prešao
Još je nisam
Hoću li moći — TAMO
Da se povučem
Pritajen, krišom da je gledam
Da je osmišljam, pritom
Nemajući ništa od cilja
Hoću li moći
Da izdržim taj napor
Odasvud i niotkud što ne vodi
Nikuda Ja u neredu
Nasuprot NJOJ, nasuprot sebi
Odavde, vidljiv još uvek Ja
JA — otrečan, beskrajno smrstan*

ZAPOČINJEM, DA

*Ni pre ni posle
SADA! Započinjem DA
O d b a c u e m
Zgusnuti govor
Posedujem retku svetlost
Što obnavlja i
R e g i s t r u j e
Ni pre ni posle
Sada nemam ogledalo
(DALJE OD VIĐENOG)
Da se vratim
Pre nego se prihvatom
Kao otvoreno more
Kao zid koji ruši
Sopstvenu ravnotežu
Bez odgovarajućeg otpora
Prodirem u VAN
Započinjem DA*

OPASNA ŽEĐ

*Nemoguće je! Pred nama
Gonjene od samih sebe
Množe se
Naše govorljive igre...
Samo se s naporom
Može odoleti
S naporom u strahu
Jer sve je moguće. Sve
Može u zenicama da sine
Mrak u sebi
Da se pretvori u žarić
U taman govor nad nama
U nedoba obeleženim
I za igru opasno žednim*

U VETRU

*Eto prvi put u vetru
Tvoja me pomisao zadržava
Preda mnogim kretanjima, čudni dodir
Što se ponavlja, a nikad isti
Utrčava napred, kao nazad
Da sam vraćen, raznet
Po sloganovima Taman, krik
što me obuzima ja sam, prigušeni
Uzbudeni krik Toga, NAPRED
Neko ide za mnogim, tvoja
Pomisao, čudni dodir, kretnju
Sve neko tako komplikuje, produžava
Ponavljam, me tamni slogovi
Ja ponavljam, kretnje u kojima nisam*

NOĆNA ČEŽNJA

*Noćna čežnja stiže
Gorka i ostra
Mili po jeziku
Surovo zgrčenom
U svojoj koži
Zamišljena prepreka
Ili nešto drugo
Ali nikako sam*

*Ne bih mogao biti
Odvojen od svega
Kad sam u ovakvom haosu
U-n-u-t-r-a-š-n-j-e
Duboko bačen
Opsednut svaci
Što se kreće
Nepovratno zagnjurem
U jednom istom vetrnu
Obojenom i zvučnom*

MOŽDA

*U tebi je, možda
Sve vidljivije
I krik
I TO i pre
I posle njega
I to što nedostaje
Da bi bilo glas
U tebi je, možda
Cilj pritisak
Koji te proganja
I vrača
NAZAD, uvek
U svom telu
Možda je
Tebe tesno
U sopstvenom dahu
Pretesno možda
Čim kričiš
Izvan reči*

ZEMLJA ZEMLJA ZEMLJA

*U tvoje oko zagledan
Oko sam, odsaj i lik
Zašao u dubine
Površina sam po kojoj
Jure moje noge
Tamo gde blješte tvoje
Tačke što me sjedinjuju
ZEMLJA ZEMLJA ZEMLJA
Okrugli oblik i pokrivač tvoj
Na mojim očima Ja sam*

OBMANA

*U ustima umire oblik
Ne govor već krik
Koji me menja tako krotkog
I namah bez milosti
Vidim u sebi diva
U citavog sebe
Očekujem unutrašnji bljesak
Znak za napred
Napred za znak
Potpunu promenu
IZĐAJU — OBMANU
Isparavam u drugi
Nepoznati lik*

ZAVODLJIVA PESMA

*Ti i ja
Glasovi unazad
Unapred pokrenuti
Dva tela dve
Noćne reči
Nad prazninom
Dve praznine u njoj
Dve beline kroz belinu
Ka sebi ustremljene
Dva odsustva
I prisustva dva
Odsutnosti
Dve prolaznosti
Sadašnjosti dve
U budućnosti
Divota jedna
Zavodljiva*

S makedonskog: Risto Vasilevski